

HAJDÚ MIHÁLY

TULAJDONNEVEK A NYELVI RENDSZERBEN

Minden nevekkel foglalkozó nyelvész eltöprengett már azon, hogy miként lesz egy köznévfő (ér, patak; halom, hegy; farkas, virág stb.), melléknévfő (fekete, kis, nagy, vörös, balog stb.), számnévfő (hatvan) stb. tulajdonnévfő (Ér, Patak; Farkas, Virág; Fekete, Kiss, Weöres, Hatvan stb.). Különösen meggondolkodtató a szintagmák tulajdonnévfővé válása: fehér vár > Fehérvár, vörös torony > Vöröstorony, savanyú folyóvíz > Sajó, szíkes kút > Székút stb. Miskolcon, az V. Magyar Névtani Konferencia alkalmából tartott előadásomban hivatkoztam azokra az angol forrásokra, amelyek már korábban fölvetették a több szóból álló tulajdonnevek problematikáját, s kiegészítettem azzal, hogy néha különböző szófajok is megtalálhatók egyes tulajdonneveken belül. Itt hadd említsem az egri *Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke* nevét, amelynek ünnepeltünk hosszú évtizedekig volt tanára majd a tanszékvezetője. Ebben az egyetlen névben találunk egy *-i* képzős, helységnévből alakult melléknevet, amely azonban családnévfővé vált, tehát maga is tulajdonnévfő, de ugyanakkor egy másik tulajdonnévfőnek, a teljes személynévfőnek része, s így épült bele egy harmadik tulajdonnévfőbe, az intézmény nevébe. Van továbbá a teljes intézménynevfőben egy ógermán közsévből egyéni névfő (személynévfő) lett és megmagyaro-

sodott keresztnév, egy összetett szóból alakult melléknévi igenév, egy ugyancsak összetétellel alakult köznév, továbbá egy kettős szófajú szó melléknévi használatban, majd újból egy *-i* képzővel alakult közszó, végül pedig egy összetett köznév birtokjeles formában. Ez az egész bonyolult alakulat végül is egy szófaj egyik alcsoportjának olyan kisebb kategóriájába tartozik, amely kategóriában alig található egyetlen szóelemből álló tulajdonnév. Vagyis egyszerűbben: ez a hét szóból (tizenegy lexémából, tizenkilenc morfé-mából) álló tulajdonnév a szófajoknak a főnév nagy csoportjába, azon belül a tulajdonnevek közé, végül pedig annak az intézménynévi kisebb csoportjába osztatott be.

Találunk azonban a személynevek között is ilyen terjedelmes, vagy kevésbé hosszú, de a szavaktól és a főnevektől igen messze álló alakulatokat. Azt minden bizonnyal senki sem vitatja, hogy *Petőfi Sándor* családneve tulajdonnév, jóllehet ez fölvelt, maga választott név, másként fogalmazva: írói álnév volt. Ugyanígy tulajdonnév *Daniel Defoe*, *François-Marie Voltaire* vagy *Herczeg Ferenc* és *Balázs Béla* családneve, pedig mindegyik írói álnévnek keletkezett. Ha pedig az írói álneveket nem rekesztjük ki a tulajdonnevek sorából, – amit miért is tennénk, – akkor tulajdonnévnek kell tekintenünk *A Kisfaludy Társaság egy tagja* aláírást is, amelyet Toldy Ferenc használt, továbbá *A felsőbb tanügyek egy barátja* (Kiss István Egerből), »*A kétlelkű asszony*« írója (Bródy Sándor), *Egy anyanyelvét szerető és becsülő hazafi* (Brassai Sámuel), *Egy a régieket és heljes Ujjításokat egy formán kedvellő, de a nyelvet elrontani iszonyodó Magyar* (Sipos József 1816-ból), *Mesemondó bácsi* (Benedek Elek), *Hirviszi Bibicz Misi* és *Lengenádfalvy Kotlik Zirzabella* (Ágai Adolf), *Ne félj, Mátyás!* (Horger Antal) valamint az eredeti név megemlítése nélkül a *Törökhegyaljai méhészt, Csicseri Bors és társa, Székely szántóvető, Peior Peius Pessimus, Egy baloldali reform. lelkeszt, Egy*

egri főegyházmegyei pap, Egy esztergomfőegyházmegyei áldozár, Némely győri püspökségbeli egyházi pap, Netuddki, Nebojsa, Nezabudov, Nulla, Ne, Nini, Non quis sed quid, Én, Ó, Mi, Ti, Valaki, Aleph, Alfa, Omega, valamint a latin betűk mindegyikét, melyeket egyedül vagy más betűkkel kombinálva álnévként használtak eddig a magyar irodalomban vagy újságírásban.

Nézzünk néhány különös példát az állatnevek köréből is! A törzskönyvezett lovak nevei között már 1891-ben ilyeneket találunk: *Göndör-Sándor, Angyal-Bandi, Uram-bátyám, Kisbér öccse, Talpra magyar, Olyan nincs, No épen, Gondolj-reám, Amint akarja, Véletlen, Lehetetlen, Rajta-rajta, Hogyvót, Good Morning, Good Bye, Man-at-Arms, The Light of the Harem, Quid pro Quo* stb. A mai versenylónevek között pedig különös nevű a *Pityi Palkó, Kikapós csitri, Ezer, Ezerkilencszáz, Akárkié, Bárhogy, Annyiszor, Ez falut ér, Gyerünk csak!, Tessék, Mária!, Alfa Romeo, Rock and Roll, Good Morning, Au revoir, Memento mori* stb.

Van azonban a fentieknél még bonyolultabb tulajdonnévi kategória is: a könyvek címeit magában foglaló. Talán még néhányan ismerik Csathó Kálmánnak a *Te csak pipálj, Ladányi!, Az én lányom nem olyan, Miért nem ment hozzá nagymama nagypapához? Ha a vadász ír, az író meg vadászik* című munkáit. Teljes vagy hiányos, de mondatértékű valamennyi. Hasonló, de még komplikáltabb egy 1801-ben már második kiadásban megjelent szakácskönyvnek a címe. Íme: *Úri, és közönséges konyhákön meg-fordult szakácskönyv, mellyben külömb-külob-féle válogatott, tzifra, jó, egészséges, hasznos, tiszta, és szapora étkeknek meg-készítése, sütése, és főzése a' Gazd'aszszonyoknak nagy hasznára le-ábrázoltatik.* Ez az igen bonyolult összetett mondatból álló könyvcím győz meg bennünket leghatározottabban arról, hogy a tulajdonnév nem lehet egy szófajnak az alcsoportja, legföljebb úgy viselkedik egy másik mondatba vagy a szövegbe beépítve, mint egy szófaj: a főnév.

Miután remélhetőleg elfogadhatóan bebizonyítottam, hogy a tulajdonnév nem szófaji kategória, meg kellene mondanom, hogy hová sorolható a nyelvi jelek rendszerében. Ez azonban azért nehéz probléma, mert mindegyik nyelvi jel megtalálható valamelyik tulajdonnévben. Megfordítva is igaz ez az állítás: a tulajdonneveknek éppen olyan nyelvi rendszere van, mint általában a közlés folyamatának. Vannak egyetlen hangból (betűjelből) állók, szónevek, szintagmák, egyszerű vagy összetett mondatok, és még szövegértékűek is, ha a korai barokk bonyolult könyvcímeire gondolunk. Mindebből az következik, hogy a tulajdonnevek külön nyelvi rendszert alkotnak, s ez a nyelvi rendszer éppen úgy vizsgálható, elemezhető különböző szempontokból, mint maga a kommunikáció céljára használatos nyelv. A nyelv ezek szerint két síkon jelenik meg, s mindkettő a kommunikációt szolgálja. Egyiknek a célja a gondolatokat kifejtő közlés, másiké pedig a tudattartalmat azonosító tulajdonnév. Természetesen mindkettő nyelvi jelekből épül föl, s mindkettőnek megvan ugyanaz a nyelvi rendszere.

Eljutottunk ezzel a legfontosabb és legnehezebb kérdéshez, amelyre eddig már filozófusok, történészek, néprajzosok, matematikusok és nyelvészek is megpróbáltak válaszolni, de sikertelenül. Mi a különbség köznévi és tulajdonnévi között? Erre azért nem lehet válaszolni a hagyományos megközelítéssel, mert a szó kategóriájában gondolkodva próbálták megközelíteni a kérdést, vagyis a *tó – Tó, ér – Ér, farkas – Farkas, fekete – Fekete, vörös – Vörös, hatvan – Hatvan* stb. nyelvi jeleket vetették össze. Természetesen semmivel sem könnyebb a nyelvi rendszer fogalmában meghatározni a két nyelvi sík közötti különbséget. A probléma nem sokat változik, de nyilvánvalóbbá lesz. A két nyelvi síkot kell egybevetnünk, valahogyan hasonlóan az első és második jelző rendszerhez, amelyek mindegyike állandóan működik minden emberben. Ez azonban nem filozófiai, néprajzi, mate-

matikai, de még csak nem is nyelvészeti föladat, hanem talán inkább lélektani. Elképzelhetően a pszicholingvisztika lenne leginkább arra hivatott, hogy megállapítsa a két nyelvi sík: a gondolatközlés (kommunikáció) és az azonosítás (identifikáció) között a különbséget, amely minden bizonnyal lélektani, de semmiképpen sem nyelvi. A névtanosoknak sokszor jártasnak kell lenniük a legkülönbözőbb tudományokban, így lélektani ismeretekkel is kell rendelkezniük. Természetesen nem minden egyes névtani kutatónak kötelessége ez, hanem egyikük a történettudományban, másikkuk az egyháztörténetben, teológiában, megint mások pedig az etimológiai kutatásokban, meg számtalan más tudományterületen mozognak otthonosan, kellene olyan is, aki a pszichológiát ismeri mesteri szinten, hogy a végső választ megadja a fölvetett kérdésre. Mindaddig azonban, amíg ez elfogadhatóan nem tisztázódik, az a javaslatom, hogy vegyük ki a tulajdonneveket a főnevek kategóriájából, s úgy oktassuk ezeket, mint a nyelvnek különös részét, amely ugyanolyan rendszerrel rendelkezik, mint általában a kommunikáció, de célja az identifikáció.